

Research methodology. Materials of research literature are studied by logical, historical, chronological, problem-chronological, and musical analysis method. *Results.* A scientific article on violin performing schools reveals the multifaceted and evolutionary path of this musical phenomenon, combining historical and musical contexts for a better understanding of the development and influence of various performing traditions. The results of the study lead to several key conclusions that help to understand the depth and significance of violin schools in world musical culture. First of all, the article reveals that each violin school, regardless of its geographical origin, has its own unique characteristics, techniques and approaches to performance. For example, the Italian school is characterized by emotional richness and virtuosity, while the German school is characterized by rigor and attention to the details of the musical text. The French school, in turn, emphasizes refinement and elegance of performance. The study also shows how historical events and cultural changes influenced the development of violin schools. For example, in the baroque and classical periods, the basic techniques of playing the violin were formed, which later became the basis for further performance traditions. In the 19th century, romanticism brought new requirements for expressiveness and technical capabilities of the instrument, which was reflected in the development of new approaches to performance. An important result of the study is the analysis of the impact of technological innovations on violin art. With the development of new materials for making instruments and strings, as well as the appearance of modern production methods, the technique of playing the violin has changed. This influenced the development of new virtuosic techniques and techniques, which have become an integral part of the modern violin repertoire. The article also emphasizes the importance of globalization and information exchange in the modern world. Thanks to globalization, musicians from different countries have the opportunity to learn and adopt the best traditions of different violin schools, which leads to the synthesis of various performance styles and techniques. This, in turn, enriches modern performance practice and opens new horizons for musicians. Last, but not least, is innovation in violin teaching. Teachers actively use modern technologies and the latest teaching methods, which makes the learning process more effective and adaptive to the needs of students. Postmodern multistylism, which combines elements of different musical traditions, also plays an important role in modern pedagogy. In general, the results of the scientific article not only reveal the versatility and importance of violin performing schools, but also demonstrate their role in the formation and development of modern musical art. This research helps to better understand the historical roots, evolution and present state of violin performance, providing valuable knowledge for musicians, educators and researchers in the field of music.

The practical significance. The research materials can be used in lectures and seminars on the history of performing musical instruments in secondary and higher educational institutions.

Key words: performance culture, world violin performance schools, Ukrainian pedagogical and performance tradition, work of outstanding violinists, performance styles, repertoire, phenomenon of Professor P.S. Stolyarskyi, Odessa Violin School.

Надійшла до редакції 20.11.2024 р.

УДК 398.125.7

КИЛИМОВА МАПА СЛОБОЖАНЩИНИ XVIII – XXI ст.: ТРАДИЦІЙНІ ОСЕРЕДКИ, ЛОКАЛЬНІ ЦЕНТРИ, МАЙСТЕРНІ

Олена Павлюк – аспірантка Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, відділ образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, Київ
<https://orcid.org/0009-0007-5744-9588>
<https://doi.org/10.35619/ucpmk.vi49.840>
pavliuk_olena@ukr.net

Охарактеризовано східний історико-географічний регіон України – Слобожанщину та зразки слобожанських килимів (від давніх до сучасних), збережені у музеях України, авторських колекціях і які мають культурну цінність на ряду з іншими творами народного мистецтва. Автором зроблено спробу відтворення географії виробництва слобожанських килимів XVIII – XXI ст.: виявлення місцевості, де розташовувались килимові майстерні, мануфактури, традиційні осередки, локальні центри та на основі аналізу джерел, матеріалів праць попередників, представлення їх на «Килимовій мапі Слобожанщини» у хронологічній градації.

Ключові слова: Слобожанщина, килимарство, коцарство, майстерні, килими, коци, мапа.

Постановка проблеми. Слобожанщина – український історико-етнографічний регіон, що характеризується індивідуальними особливостями прикордонного розташування, історії, господарської спеціалізації, національного складу і традицій населення, самобутньою матеріальною і духовною культурою. В своїй історичній основі – це заселені людьми землі так званого Дикого поля, на які протягом століть претендували кілька держав: московія, Кримський ханат, Річ Посполита. Тому ця велика територія тривалий час була місцем взаємодії різних культур. Художня культура, зокрема ремісничі вироби, відобразили естетику народів, що заселили землі Слобідської України з південного та західного регіонів України, з московії та інших територій. Актуальним постає питання ретроспективи килимового розмаїття, що побутувало у даному регіоні на «Килимовій мапі Слобожанщини» у період XVIII – XIX ст.

Останні дослідження і публікації. Килимарство Слобожанщини має свою унікальну історію та традиції, малодосліджене і потребує поглибленого вивчення. Упродовж XVIII – XIX ст. цей художній

промисел активно розвивався, а килимові вироби користувалися попитом у країні та за її межами. В останній чверті XIX ст. килимарство зазнало занепаду – його витіснило фабричне виробництво килимів. Майже сто років промисел був забутий, але зберігся до наших часів завдяки умінню поодиноким майстрів виробляти килими та передавати ці знання своїм нащадкам.

Про існування на Слобожанщині килимарських майстерень, мануфактур, традиційних осередків та локальних центрів згадують у своїх працях Д. Багалій [4], О. Твердохлебов [21], І. Аксаков [2], В. Піщанський [14], В. Щербаківський [27], С. Таранушенко [18], Я. Запаско [7], Г. Когут [11], А. Адруг [1], А. Радомська [16], Н. Прилипченко [15], М. Чумаченко [26] та ін.

Для килимових творів Слобідської України XVIII – XIX ст. характерні своєрідні композиція та декор, особлива технологія ткання на вертикальному верстаті, теплий колорит, яскрава і одночасно м'яка кольорова гама, що включає відтінки зеленого та гірчичного у поєднанні з рожевими і яскраво-блакитними кольорами. Широкою популярністю в окреслений період користувалися ще так звані «офіцерські килими», на яких зображувалась геральдична символіка, військові символи у віддзеркаленні барокових традицій, про що згадується в описах XII Археологічного з'їзду (1905 р.), що проходив у Харкові. Не можливо також залишити поза увагою харківські довговорсові килими – коци, що вироблялися майстрами технікою вузликового ткання на вертикальних верстатах і користувалися великим попитом як в Україні так і поза її межами. Ці яскраві пам'ятки народного мистецтва, збережені у музеях України і мають культурну цінність поряд з іншими творами народного мистецтва.

Мета статті полягає у відтворенні географії виробництва слобожанських килимів XVIII – XXI ст. і розробці у хронологічній градації «Килимової мапи Слобожанщини» з осередками виготовлення та ареалами побутування традиційних килимів. Мета дослідження передбачає наступні *завдання*: дослідити наявні зразки слобожанських килимів у музеях України, авторських колекціях сучасних майстрів; виявити місцевості, де були розташовані килимові майстерні, мануфактури, осередки, центри тощо, про які згадують у своїх працях науковці, наявні джерела (старі та сучасні мапи Слобожанщини, топографічні довідники, описи, звіти тощо) для відтворення їх на «Килимовій мапі Слобожанщини».

Виклад основного матеріалу дослідження. Географія прядильного, ткацького, килимарського, коцарського та інших текстильних промислів на Слобожанщині була досить широкою, починаючи з XVIII ст. Це визначалося багатьма факторами, особливо історією заселення території, національними виробничими традиціями, наявністю необхідних природних та трудових ресурсів: великі запаси сировини – вовни, червця й рослин для фарбування пряжі, некупована праця кріпаків [18].

Охтирський історик, етнограф, літератор О. Твердохлебов займався вивченням народного побуту Слобожанщини, зокрема й традиційного коцарського промислу на Харківщині. Науковець зазначав, що «черкаси», які переселилися з-за Дніпра на слободи і села Харківської губернії, занесли на нові землі велику кількість ремесел, між яким вироблення килимів або «коцарство» було одним із видатних. Майстри, що займалися цим промислом, ткали килими, які, окрім місцевого споживання, слугували ще предметом експорту до російських поселень і навіть за кордон [21].

Харківський мистецтвознавець, музейник, дослідник української старовини С. Таранушенко, поглиблено досліджував килимарство Слобожанщини XVIII – XIX ст. Науковець вивчав передумови, що сприяли розвитку панських килимарських майстерень та фабрик, килимарській продукції. Водночас, С. Таранушенко зазначив, що килим у старовину в Україні був не лише предметом експорту, але й повсюдною необхідною хатньою річчю, «<...> його можна було знайти майже в кожній хаті, бо майже в кожному господарстві були вівці й станок, за яким працювали в довгі зимові місяці, вільні від сільсько-господарчої роботи. Килими ткали козаки, селяни, міщани, ремісники-цехові, і не лише для власного вжитку, а почасти й на продаж» [18; 20].

Так, «Книга пожиткам колишнього чернігівського полковника Павла Полуботка та дітей його Андрія та Якова Полуботків» містить інформацію про 101 килим та власну килимарню у маєтку полковника. Килимова майстерня містилася у тому ж будинку, де жив гетьман, на другому поверсі у двох великих кімнатах, де безпосередньо займалися виготовленням килимів та двох складських приміщеннях (кімнати, в яких зберігалися незадіяні вертикальні ткацькі рами, скрині з нитками, пряжею тощо). В приміщеннях панської майстерні на вертикальних верстатах виготовлялася велика кількість килимових виробів, а саме, коци, килими з медальйонними композиціями, рельєфні килими з застосуванням геральдики та емблематики. Як приклад, килим з гербом¹ П. Полуботка XVIII ст. із збірки В. Кричевського.

У майстерні килими виготовлялися на замовлення до панських палаців, церков, для козацьких старшин, а також на продаж. Виготовленням килимів займалась досвідчена майстриня, під керівництвом якої працювало ще декілька килимарниць [10, 19; 367].

На початку XIX століття від Полуботків по жіночій лінії с. Михайлівка дістається впливовому поміщику Лебединського повіту О. Іваненку. У 1852 році після смерті Олександра Іваненка Михайлівка переходить до його племінниці Уляни Білухи-Кохановської, дружини Олексія Капніста. У власності Капністів маєток залишається до приходу більшовиків до влади [22].

Отже, килимарська фабрика Капністів у с. Михайлівка, що перейшла у спадок від Полуботків, продовжувала своє існування до 1917 року. Графиня В. Капніст надала багато зразків старовини зі своєї родової колекції, у тому числі килими до першої виставки української старовини, що проходила у м. Лебедин 1918 року [9].

У працях Д. Щербаківського, С. Таранушенка, Я. Запасака дізнаємося ще про одну килимову фабрику, що функціонувала на Харківщині у I пол. XIX ст., власницею якої була слобідсько-українська поміщиця А. Надаржинська [7, 19, 27].

Так, Щербаківський вивчає Опис² церковних речей Грузинського собору графа Аракчєєва 1829 року і подає в загальних рисах орнаменту килимів, виготовлених на власній килимарській фабриці А. Надаржинської: килим синього кольору з червоним, простеляється через всю церкву, довжиною 18 аршин, шириною 2 аршина, коштовністю 500 руб.; колим по білій землі чорні хрести з 5 штук, для використання з траурною і фіолетовою ризницями; килим великий по дикій землі білі і чорні квіти з 5 штук; килим по дикій землі білі квіти з бордюром білі розани, довжиною 9 аршин, шириною 2, 4 аршина; килим чорного кольору з білими мушками, довжиною 5,4 аршина, ширина 4,4 аршина для панахид. Але в жодній праці вищезгаданих науковців не вказана локація килимової фабрики А. Надаржинської, в якій саме місцевості на Харківщині вона знаходились. Тому автору статті необхідно було здійснити енциклопедичне дослідження прізвищ Харківської губернії та вивчити географію розташування маєтків та їх історію. Так, С. Таранушенко у своєму дослідженні згадує маєток полковника І. Перехрестова в Охтирці, вивчає опис від 1705 року цього маєтку, де у переліку наявні 34 коври і килимів простих, тобто місцевої роботи, коців, польських, турецьких, перських [18; 366, 367].

Жодної інформації про існування у згаданому маєтку килимарської майстерні в працях дослідників та описових актах не виявлено. Але, водночас, професор М. Слабченко називає Охтирку пунктом, де вироблялося багато коців [17; 100].

Опрацювавши дані енциклопедичних джерел прізвищ Харківської губернії та опису старовинних садиб Харківщини, довідуємося, що у 1720 році землі Охтирського полковника І. Перехрестова, якому належала значна частина Охтирського і Богодухівського повітів, були конфісковані московською державою до казни і передані царському духівнику Т. Надоржинському. Анастасія Надаржинська, вдова майора, онука Тимофія Надоржинського успадкувала землі Охтирського повіту. Розкішні маєтки А. Надаржинської знаходились у м. Тростянець, с. Славгород, с. Янків Ріг [12; 75–78, 13; 178].

Водночас, про цікавий факт існування килимарської майстерні в с. Боровенці неподалік Лебедина знаходимо у супровідних документах до першої виставки української старовини, що проходила в м. Лебедині 1918 р. Килим із цієї майстерні представлений в числі колекції килимів художника О. Красовського³ [9].

С. Таранушенко, як співорганізатор і лектор цієї виставки, надає цікаву інформацію, що килим витканий в маловідомій панській майстерні в с. Боровенці Лебединського району. Дослідник охарактеризовує килимовий виріб майстра, який залишив «автограф» на бордюрі (виткав своє ім'я «Павло»): «Килим має кругом бордюр, а з боків ще по доріжці. Середина має симетричну і централізовану композицію рослинного характеру. Характер рисунку сухий і безпокійний, мало характерний для наших килимів». Окрім цього килимового виробу, на виставці присутні ще декілька зразків килимів із цієї ж майстерні [9; 19].

Враховуючи ці факти, можемо зробити припущення, що власницею килимарської майстерні, що в с. Боровенці, була А. Надаржинська.

Не можемо залишити поза увагою садибу Слобожанського генерал-майора Ф. Шидловського, що знаходилась у с. Старий Мерчик на околицях Харкова, про яку згадували С. Таранушенко і Д. Щербаківський.

У будинку полковника Л. Шидловського (небожа Ф. Шидловського) було «<...> 2 килими полосатих, 8 коврів різних рук, у тім числі один перський, а останні черкаської роботи та ще два килими: перський, а другий черкаської роботи», – зазначав С. Таранушенко і далі продовжує, – «<...> 12 килимів різних – перської, турецької й черкаської роботи», тобто місцевих, українських; крім того, ще «<...> 1 килим “черкаський” та “килим взорчастий черкаський”» [18; 16–17, 27].

Будь яких відомостей про функціонування килимарської майстерні у маєтку Шидловських не знаходимо у джерелах, але наявний цікавий факт про існування іншої майстерні – з виготовлення тканин шляхом валяння. Так, в одному з маєтків Шидловського в с. Рождественське на Сіверському Донці, у праці Д. Багалія зазначено: «<...> у селі Рождественське у ньому був маєток огорожений, на огорожі чотири башти, у дворі стояв будинок з 9 світлицями й кімнатками, різні господарські будівлі. <...> На

р. Донцеві біля двору – водяний млин із 3 коморами, з 8 жорнами і з 3 ступами, однією сукновальною⁴, <...> підданих черкасів вісімнадцять дворів та росіян одинадцять дворів». В іншому маєтку Шидловського, в селі Іванівському, було підданих 144 двора, росіян 6 дворів, велике господарство, серед якого зазначено 90 овець, 14 кіп льону, 33 плоскіні і коноплі [4; 163–164]. Всі ці факти дозволяють зробити припущення про існування ткацької майстерні у одному з маєтків Шидловського, переважна більшість продукції якої були сукно (ворсова тканина) і догворсові килими, як от коци, ліжники, які на той час мали великий попит серед полкових офіцерів.

Географія прядильного, ткацького, килимарського, коцарського та інших текстильних промислів на Слобожанщині протягом другої половини XIX – початку XX ст. залишалася стабільно широкою, незважаючи на те, що абсолютні показники кустарної текстильної промисловості поступово знижувалися.

Так, у Харківській губернії до 1917 року текстильні вироби продовжували виготовлятися. Чимало слобод і сіл у Валківському, Зміївському, Лебединському, Вовчанському, Сумському, Куп'янському повітах перетворилися на кустарні осередки із самобутніми традиціями організації текстильного виробництва, в яких важливу роль відігравали прядильники, ткалі, килимарі, коцарі, вишивальники та інші народні майстри-текстильники [23; 430–439].

У каталозі першої виставки української старовини (1918 р.) зображені килимові твори з с. Боровеньки, с. Пристайлово Лебединського повіту, килими з Лебедин, Охтирки, Валок.

В окремих регіонах Слобожанщини у той період народні майстри продовжували створювати традиційні типи килимів різноманітних форм для власного вжитку, на замовлення і на продаж. Так, у Золочівському повіті Харківської губернії килимарі ткали верети й ліжники, в Ізюмському повіті – вузькі й довгі килими, в Вовчанському повіті, окрім настінних і долівкових килимів, виробляли спеціальні килими човникового ткання для застилення ліжка. На килимах виконувалася композиція з центральним мотивом, навколо якого розміщувались орнаментальні форми менших розмірів. На краях композиції завжди замикалися гірляндною каймою. Такі килими виготовляли на замовлення в с. Олександрівка, Валківського повіту [24; 15–23].

У сл. Нова Водолага Валківського повіту на Харківщині при Миколаївській двокласній парафіяльній школі діяло кустарне відділення з виготовлення килимів та коців. При школі створена склад-крамниця і музей текстильних виробів. Так, у приміщенні церковної сторожки була влаштована постійно діюча виставка виробів ткачів і килимарів [25; 214–216, 5; 10–22].

У Національному музеї декоративного мистецтва України наявні зразки двох коців XIX ст. із с. Нова Водолага (№ КТ – 378, № КТ – 383).

Переважну більшість слобожанських килимів, що збереглися в музейних експозиціях до нашого часу, становлять гладкі двобічні килими з різних районів Слобожанщини. Але серед усіх різновидів техніки кустарного килимарства найбільшого поширення на Слобідській Україні набула ворсова техніка ткання. У XVIII – на початку XX ст. кустарне виробництво коців набуло на Слобідській Україні великого розмаху. За підрахунками дослідника українських ярмарок І. Аксакова, щороку килимарі та коцарі м. Харкова виготовляли майже 26 тис. різноманітних килимових виробів, які продавали на найбільших ярмарках Слобожанщини – Хрещенському, Успенському та Покровському [2; 5].

У Харківському історичному музеї наявні три зразки коців XIX ст. (№№ 7462, 7079, 584).

Зокрема, у м. Харкові та його околицях до початку XVIII ст. налічувалося кілька сотень коцарів, які щорічно виробляли значну кількість коців. За обсягом виробництва харківський коцарський промисел уже в той час посідав перше місце в Україні. На території приміської Залопанської слободи коцарі заснували і заселили вулицю, яка й до сьогодні зберегла назву Коцарська [5; 214–215].

О. Твердохлебов у своєму дослідженні подає історію про харківських коцарів, які відмовились виробляти коци на замовлення стаєнної царської контори від 1740 року з причин маленької оплати за їхню роботу. У періодичному виданні «Киевская старина» дослідник яскраво описує ці події і прелічує імена харківських майстрів: Кость Кочерга, Гарасько Сколоздрія, Матвій Литвиненко, Семен Кравець, Семен Кочерженко, Іван Домашенко, Оріся Піддубна, Агапка Корніїха, Ганна Котелевська, Палажка Котелевська, Меланія Лапчиха, Марія Курязківна, Феодосія Плахотнікова, Параска Польськівна, Марія Безистична. Завдяки дослідженню науковця, наразі відомі імена коцарів, які вирогідно, працювали у локальному осередку килимарства на вулиці Коцарській у м. Харкові [21; 364–368].

На початку XX ст. килимарство у Харкові, як і загалом на території Слобідської України, почало занепадати. Його витіснило фабричне виробництво килимів. У 1902 році дослідник В. Бабенко зумів відшукати лише одну майстриню у місті, що погодилась зіткати декілька зразків коців до XII археологічного з'їзду, який проходив у Харкові [3].

У своїй праці Я. Запаско згадує про мануфактурне виробництво килимів на Харківщині I половини XIX ст. із посиланням на відомості про заводи і фабрики Харківської губернії за 1846 р. Дослідник відзначив килимові фабрики в с. Мар'їнське Богодухівського повіту, с. Микитівка Охтирського повіту, с. Могриця, с. Юнаківка, с. Хотінь Сумського повіту. Ця інформація потребує подальшого детального вивчення [7].

На сьогодні майстерень і центрів із традиційного вироблення килимів на Слобожанщині не виявлено. У регіоні наявні локальні осередки килимарства навколо майстрів – промоція традиційного художнього промислу в освітні заклади, заклади культури з метою його збереження і відновлення. На Харківщині виготовленням килимів та традиційних коців займаються лише декілька майстрів, які передають уміння своїм учням. Так, Ірина Шегда, методист Обласного організаційно-методичного центру у м. Харкові проводить «Коцарські студії» для всіх бажаючих опанувати техніку вироблення коца. Олена Коваль, викладач Валківської школи мистецтв працює з школярами, реалізуючи зміст освітньої програми «Коцарство» в смт. Валки та с. Ков'яги. Галина Тищенко, Олександр Хоменко та Антоніна Анорічева-Єрьомко, викладачі Харківської державної академії дизайну і мистецтв, майстри художнього текстилю мають значний творчий доробок. Килимові твори цих авторів були представлені на республіканських, всеукраїнських, міжнародних і зарубіжних виставках. Так, на персональній виставці, що проходила в Охтирці (2022 р.), О. Хоменко розповів як ризикуючи життям, він встиг вивезти частину своїх робіт зі зруйнованого Харкова, а частина його авторської колекції, нажаль, згоріла [28; 29].

Висновки. Дослідивши наявні зразки слобожанських килимів у музеях України, твори сучасних майстрів, опрацювавши літературу і джерела з даної проблематики, окреслено місцевості, де були розташовані килимові майстерні, мануфактури, осередки, центри та відтворили їх на «Килимовій мапі Слобожанщини» (рис. 1): майстерня гетьмана Павла Полуботка в с. Михайлівці Лебединського району Сумської області (XVII – XVIII ст.); килимова фабрика Капністів у с. Михайлівці Лебединського району Сумської обл. (XIX – I пол. XX ст.); килимова фабрика поміщиці Н. Надаржинської на Харківщині та килимові мануфактури у с. Мар'їнське Богодухівського району, с. Микитівка Охтирського району, с. Могриця, с. Юнаківка, с. Хотінь Сумської області (XIX – I пол. XX ст.); локальні центри килимарства у м. Харкові на вулиці Коцарській (XVIII – XIX ст.); осередки традиційного ткацтва у передмісті Харкова – Новоселівка, Москалівка, Заїківка, Панасівка (II пол. XIX – I пол. XX ст.); килимарські майстерні при Миколаївській двокласній парафіяльній школі в с. Нова Водолага, килимарські центри в Охтирці, Золочеві, Ізюмі (II полов. XIX – I пол. XX ст.); ткацькі осередки у Валківському, Зміївському, Лебединському, Вовчанському, Сумському, Куп'янському районах – с. Олександрівка, с. Боровеньки, с. Пристайлово (II пол. XIX – I пол. XX ст.); локальні ткацькі осередки навколо майстрів в освітньо-культурних закладах у Харкові (XX – XI ст.).

Рисунок 1.

Примітки:

¹ Гербовий килим гетьмана Полуботка, зроблений в його килимарських майстернях. Початок XVIII ст. Із збірки

В. Кричевського. Втрачений під час пожежі 7 лютого 1918 р. На думку С. Таранушенка, згаданий виріб був ворсовим (ним виконали візерунок), а тло зроблено двобічним.

² Опис церковних речей Грузинського собору графа Аракчеєва 1829 р. (Тр. XV. Ар. С. в Новгороде, I. С. 601).

³ Олексій Андрійович Красовський – український живописець, графік, колекціонер старожитностей і творів мистецтва. Народився в 1884 році в селі Куличка Лебединського повіту (нині Сумська обл.). Зібрав велику колекцію килимів, ікон, одягу, меблів, стародруків. На першій виставці української старовини, яка відбулась влітку 1918 року в Лебедині, з колекції Красовського було представлено 46 килимів (Побожій С. Забуті художники і Сумщина: монографія. С. Побожій. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. 157 с.).

⁴ Сукновальня – майстерня або фабрика, де виготовляють тканини й деякі інші вироби шляхом валяння, збивання вовни. Майстерня з виготовлення сукна (Словник української мови: в 11 т. Київ : Наук. думка, 1970-1980).

Список використаної літератури

1. Адруг А. Килими Чернігова другої половини XVII – початку XVIII століть. *Сіверянський літопис (всеукр. наук. журн.)*. 2018. № 5. С. 41–46.
2. Аксаков И. С. Исследования о торговле на Украинских ярмарках. СПб. : Тип. В. Киршбаума, 1858. 390 с.
3. Бабенко В. А. Коцарство в Харьковской губернии. *Вестник Харьк. историко-филологического общества*. 1913. Вып. 4. С. 61–66.
4. Багалій Д. Історія Слобідської України. Харків : Основа. 1990. 256 с.
5. Годовой отчет Кустарного общества за 1912 г. Киев : Тип. Работник, 1913. С. 10–22.
6. Доклады Харьковской губернской земской управы губернскому собранию 1899 года о развитии ткацкого промысла. Харьков : Тип. М. Зильберберга, 1899, С. 28.
7. Запаско Я. Українське народне килимарство. Київ : Мистецтво, 1973. 112 с.
8. Каталог выставки XII Археологического съезда в г. Харькове. Харьков : Паровая типография и Литография «М. Зильберберг и сыновья», 1902. 56 с.
9. Каталог першої виставки української старовини / Уклад. С.А. Таранушенко. Лебедин : [Типографія Когона], 1918. 20 с.
10. Книга пожиткам бывшего черниговского полковника Павла Полуботка и детей его, Андрея и Якова Полуботков [Ксерокопия] / составленная по указу 1724 году майором Михайлом Раевским и лейб-гвардии сержантом Львовым. Чернигов : [б. и.], 2010. IV, 133 с.
11. Когут Г. Професійні майстерні на «Килимовій мапі» України XVII–XVIII ст.: факти, міфи, гіпотези. *Вісник Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка. Серія: Мистецтвознавство*. Львів, 2002. Вип. 2. С. 132–142.
12. Лукомский Г. Ахтырский уезд. Старинные усадьбы Харьковской губернии. Пг., 1917. С. 75–78.
13. Пармонов А. Ф. Энциклопедия фамилий Харьковской губернии. Кн. первая. Харьков : Харьковский частный музей городской усадьбы, 2011 г. 178 с.
14. Пещанський В. Давні килими України. Львів, 1925. 47 с.
15. Прилипченко Н. С. Еволюція художніх текстильних промислів Слобожанщини в контексті української культури другої пол. XIX – поч. XX ст. : дис. ... канд. культурології : 26.00.04 / Харк. держ. акад. культури. Харків, 2014. 215 с.
16. Радомська А. М. Окремі нотатки до історії килимарства на Слобожанщині. *Вісник Харк. держ. акад. дизайну і мистецтв*. Харків, 2009. № 1. С. 130-133.
17. Слабченко Ю. Організація господарства України от Хмельниччини до мировой войны, Одеса, 1919. т. II. С. 100.
18. Таранушенко С. Відчитна виставка за 1923 рік. Музей українського мистецтва. Харків : Вид-во «Червоний шлях», 1924. 29 с.
19. Таранушенко С. Килими. Історія українського мистецтва. Т. 3. Мистецтво другої половини XVII – XVIII ст. / Ред. 3 тому: П. Юрченко (відпов. ред.), П. Попов, П. Жолтовський. Київ, 1968. С. 364–372.
20. Таранушенко С. Мистецтво Слобожанщини. Харків, 1928.
21. Твердохлебов А. Д. Традиционный промысел харьковских коцарей. *Киевская старина*. 1886. № 6. С. 364–368.
22. Ткаченко Б. Лебедія: Історичні нариси в 2-х кн. Кн. 1. Суми : Вид-во «Слобожанщина», 2000.
23. Труды комиссии по исследованию кустарной промышленности в России. Т. 13. СПб. : Тип. В. Киршбаума, 1885. С. 430–439.
24. Указатель Всероссийской кустарно-промышленной выставки. 1903 год. СПб. : Тип. В. Балашев и К°, 1903. С. 15–23.
25. Харьковская губернская земская управа. Отчеты, доклады, журналы и сметы Харьковской уездной земской управы. 1903 г. Харьков : Тип. губерн. правления, 1903. С. 214 – 216.
26. Чумаченко М. Слобожанські килимові вироби. Коци. *Традиції і новації у вищій архітектурно-художній освіті*: зб. наук. пр. Харків. 2009. № 3, 4. С. 75-79.
27. Щербаківський Д. Український килим (попередні студії). Київ, 1927. С. 7–10.
28. Тканий Всесвіт Олександра Хоменка. Охтирська міська громада. Охтирський міський центр культури і дозвілля «Кнежа». 04.10.2022. URL: <https://cnt.sumy.ua/tkanyi-vsesvit-oleksandra-khomenka/>
29. Денисенко О. Тканий Всесвіт Антоніни Анорічевої-Верьовки. Харківський художній музей. URL: <https://artmuseum.kh.ua/novini/tkanij-vsesvit-antonina-anoricheva-yeromka.html>

References

1. Adrug A. Chernihiv carpets of the second half of the 17 th – beginning of the 18 th century. *Severyansky Chronicle* (all-Ukrainian scientific journal). 2018. No. 5. P. 41–46.
2. Aksakov I. S. Research on trade at Ukrainian fairs / I. S. Aksakova. St. Petersburg : Ed. IN. Kirschbaum, 1858. 390 p.
3. Babenko VA Chivalry in the Kharkiv province. *Bulletin of the Kharkiv Historical and Philological Society*. 1913. Issue 4. P. 61–66.
4. Bagaliy D. History of Slobid Ukraine. Kharkiv : Osnova. 1990. 256 p.
5. Annual report of the Craft Society for 1912. Kyiv : Type. Worker, 1913. P. 10–22.
6. Reports of the Kharkov provincial zemstvo administration to the provincial assembly in 1899 on the development of the weaving industry. Kharkiv : Type. M. Silberga, 1899. P. 28.
7. Zapasko Ya. Ukrainian folk carpet making. Kyiv : Mystetstvo, 1973. 112 p.
8. Catalog of the exhibition of the XII Archaeological Congress in Kharkiv. Kharkiv: Steam printing house and lithography of M. Zilberbeg and sons, 1902. 56 p.
9. Catalog of the first exhibition of Ukrainian antiquities / Ed. S.A. Taranushenko. Lebedyn: [Kogon Printing House], 1918. 20 p.
10. The book of possessions of the former Chernihiv colonel Pavel Polubotk and his children Andriy and Yakov Polubotk [Photocopy] / compiled according to the decree of 1724. Major Mykhailo Raevsky and Life Guard Sergeant Lvivska. Chernihiv: [b. i.], 2010. IV, 133 p.
11. Kohut G. Professional workshops on the «Carpet Map» of Ukraine of the 17th-18th centuries: facts, myths, hypotheses. *Bulletin of Lviv National University named after AND. Frank Series: History of Art*. Lviv, 2002. Vol. 2. S. 132–142.
12. Lukomsky H. Akhtyrsky District Old estates of Kharkiv province. P., 1917. P. 75–78.
13. Paramonov A. F. Encyclopedia of surnames of Kharkiv province. Book one. Kharkiv: Kharkiv private museum of the city estate, 2011. 178 p.
14. Peshchansky V. Ancient carpets of Ukraine. Lviv, 1925. 47 p.
15. Prilypchenko N. WITH. The evolution of artistic textile industries of Slobozhanshchyna in the context of Ukrainian culture of the second half. XIX – beginning 20th century : thesis ... candidate of cultural studies: 26.00.04 / Kharkiv. state Acad. cultures Kharkiv, 2014. 215 p.
16. Radomska A.M. Some notes on the history of carpet weaving in Slobozhanshchyna. *Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts*. Kharkiv, 2009. No. 1. P. 130–133.
17. Slabchenko Yu. Organization of the economy of Ukraine from Khmelnytskyi to the World War, Odesa, vol. II. P. 100.
18. Taranushenko S. Reportable exhibition for 1923. Museum of Ukrainian Art. Red Way Publishing House. Kharkiv, 1924. 29 p.
19. Taranushenko S. Carpets. History of Ukrainian art. T.3. Art of the second half of the 17 th – 18 th centuries. / Ed. Volume 3: P. Yurchenko (corresponding editor), P. Popov, P. Zholtovskiy. Kyiv, 1968. P. 364–372.
20. Taranushenko S. Art of Slobozhanshchyna. Kharkiv, 1928.
21. Tverdokhlebov A.D. Traditional trade of Kharkiv goats. *Kyivskaya old house*. 1886. No. 6. P. 364–368.
22. Tkachenko B. Lebediya : Historical essays in 2 books. Book 1. Sumy: «Slobozhanshchyna» publishing house, 2000.
23. Proceedings of the commission for the study of the craft industry of Russia. T. 13. St. Petersburg. : Type. IN. Kirschbaum, 1885. P. 430–439.
24. Directory of the All-Russian handicraft and industrial exhibition. 1903 h. St. Petersburg: Ed. IN. Balashev and K°, 1903. P. 15–23.
25. Kharkiv Provincial District Administration. Reports, reports, magazines and estimates of the Kharkiv District Zemstvo Administration. 1903. Kharkiv: Ed. provincial board, 1903. P. 214–216.
26. Chumachenko M. Slobozhansk carpet products. Kotsy. *Traditions and innovations in higher architectural and artistic education: collection of scientific works*. Kharkiv. 2009. No. 3, 4. P. 75–79.
27. Scherbakivskiy D. Ukrainian carpet (preliminary studies). Kyiv, 1927. P. 7–10.
28. The Woven Universe of Oleksandr Khomenko. Okhtyr city community. Okhtyr city center of culture and leisure «Knezha». 04.10.2022. URL: <https://cnt.sumy.ua/tkanyi-vsesvit-oleksandra-khomenka>.
29. Denysenko O. The woven universe of Antonina Anoricheva-Veryovka. Kharkiv Art Museum. URL: <https://artmuseum.kh.ua/novini/tkanij-vsesvit-antonina-anoricheva-veryovka.html>.

UDC 398.125.7

CARPET MAP OF THE SLOBOZHAN REGION 17 TH – 21 ST CENTURIES : TRADITIONAL CENTERS, LOCAL CENTERS, WORKSHOPS

Pavliuk Olena – postgraduate student at the department of fine and decorative and applied arts of the
M. Rylskiy Institute of Art History, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine.

This article describes the eastern historical and geographical region of Ukraine – Slobozhan Oblast and samples of Slobozhan carpets (from ancient to modern), which are preserved in museums of Ukraine, author's collections and have cultural value along with other works of folk art. The author made an attempt to reproduce the geography of production of Slobozhan carpets in the 18 – 21 st centuries: identifying the area where carpet workshops, manufactories, traditional centers, local centers were located and, based on the analysis of sources, materials of predecessors' works, presenting them on the «Carpet Map of Slobozhan region» in chronological gradation. Having studied samples of Slobozhan carpets, the author characterizes them as having a unique composition and decor, a special technology of

weaving on a vertical loom, a warm color, a bright and at the same time soft color scheme with shades of green and mustard in combination with pink and bright blue colors. Among the leading carpet makers of Slobid Ukraine, the workshop of Hetman Pavlo Polubotka of the 2 nd half of the 17 th – 1st half of the 18 th centuries is distinguished. in the village of Mykhailivtsi (Lebedyn district of Sumy region), carpet factories of the 2 nd half of the 19 th – 1st half of the 20 th centuries. Counts of Kapnists, N. Nadarzhynska in Kharkiv Oblast, village Mariinske (Bogoduhiv district), village Mykytivka (Okhtyr district), village Mogrytsia, village Yunakivka, village regional schools etc.

Key words: Slobozhanshchyna, carpet weaving, goat breeding, workshops, carpets, kots, map.

Надійшла до редакції 25.11.2024 р.

УДК 792.97(469):[398.54 (=134.3):688.723Роб]||351.758.1(469) «19»|(045)

**ПОРТУГАЛЬСЬКИЙ НАРОДНИЙ ЛЯЛЬКОВИЙ ГЕРОЙ ДОН РОБЕРТО :
ФЕНІКС, ПОВСТАЛИЙ З ПОПЕЛУ ДИКТАТУРИ**

Дар'я Іванова-Гололобова – кандидат мистецтвознавства,
Київський національний університет театру, кіно і телебачення ім. І. Карпенка-Карого,
ім. І.К. Карпенка-Карого, Київ
<https://orcid.org/0000-0001-6003-5887>
<https://doi.org/10.35619/ucpmk.vi49.841>
panidariya@gmail.com

Комплексно розглянуто побутування португальського народного театру ляльок протягом ХХ ст. Виокремлено та висвітлено основні етапи його розвитку згідно з історичними подіями, пов'язаними зі встановленням та поваленням диктаторського режиму Антоніу ді Салазара. З'ясовано, яким чином на театр ляльок Португалії та його головного героя дона Роберто вплинула цензура та пов'язані з нею утиски і переслідування лялькарів, зокрема заборона вуличних вистав, цензурування тексту п'єс, відміна деяких епізодів або персонажів. Встановлено, що цей травматичний досвід став для митців інших галузей мистецтва наступних поколінь потужним культуротворчим поштовхом – йдеться, зокрема, про створення культурних продуктів, котрі рефлексують практику забуття народних традицій (кінострічки (1962 р.) та арт виставки (2016–2017 рр.)).

Ключові слова: театр ляльок, лялька, народний театр, Португалія, дон Роберто, Антоніу ді Салазар, диктатура, цензура.

Постановка проблеми. Українські лялькарі ще з XVIII ст. практикували вистави політичного театру з фокусом на «біжучі теми».¹ У вертепних постановках завжди розігрувалася народна дія, де головний герой Козак зі властивою йому прямолінійністю висловлювався недвозначно на адресу всіх недругів України. Ідеологічна радянська цензура вбачала у подібних театральних дійствах загрозу для тодішньої влади й намагалася ретельно стирати у практиці й у свідомості українців вертепну традицію. З огляду на зазначене, історія розвитку лялькарської справи у Португалії становитиме для українських театральних діячів певний інтерес: адже португальські майстри зі своїм народним героєм доном Роберто пережили вельми схожий досвід. Йдеться про те, що диктатор Антоніу ді Салазар запровадив ідеологію Estado Novo (Нової держави, 1933–1974 рр.), котра передбачала тотальний контроль за театральними колективами, заборону вуличних лялькових видовищ, цензурну перевірку текстів, їхнє вилучення у разі невідповідності стандартам, а подекуди і конфіскацію ляльок, реквізиту, декорацій. Попри ці історичні випробування лялькарі Португалії не лише зберегли свій народний театр на чолі з його протагоністом доном Роберто, але й здійснили «лялькову революцію» після падіння режиму салазаризму.

Мета дослідження полягає в аналізі особливостей побутування народного героя театру ляльок Португалії дона Роберто за умов цензурних утисків диктаторським режимом Нової держави та оцінка наслідків цих процесів для сучасних португальських лялькарів.

Аналіз досліджень і публікацій. У вітчизняному театрознавстві відсутні будь-які розвідки, що містять бодай розпорошені відомості за цією темою, оскільки українські науковці досі не зверталися до аналізу традицій театру ляльок Португалії. Акцент у доборі джерел для дослідження зроблено на європейські публікації. Важливим підґрунтям для розуміння загальної картини функціонування режиму так званого салазаризму стала монографія Марко Феррарі «Неймовірна історія Антоніу Салазара, диктатора, який помер двічі» (в українському перекладі Я. Хоменка). Корпус спеціалізованої літератури з питань історії театру ляльок Португалії становлять розвідки сучасних португальських вчених Крістіни Зурбах, Анни Паули Ребейло Коррейї, Пабла Бранко.

Окрему цінність для даної розвідки становить дисертаційна робота Жозе Луїша де Олівейру «Театр боніфратів за часів Нової держави (1933–1974)», що безпосередньо збігається з фокусом дослідження. Необхідно також виділити дві праці сучасного португальського лялькаря Жозе Жилия, котрий тривалий час